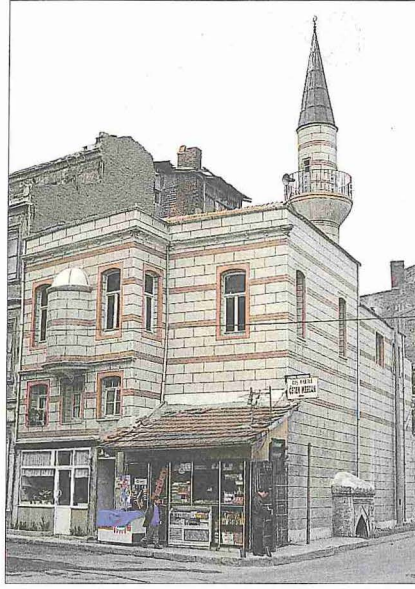

biri üzerine cumbalarla sokağa taşıyordu. Genellikle her iki kat arasında ya kenger yapraklarıyla süslü ya da tuğlaların bir-biri üstüne çapraz oturtulmasından oluşan testere dişli silmeler vardı. Aynı biçimde çatı da evin duvarından dışarıya taşkın bulunan ve tuğlaların çapraz olarak birbiri üzerine bindirilmesinden oluşan kirpi saçaklar üzerine oturuyordu. Fener evlerinin cephe duvarları, her iki sıra taş arasında birkaç sıra ince tuğla tabakasıyla ayrılmış ve araları kabartma olarak harçla derzlenmişti. Pencereler ya dikdörtgen veya üst tarafları yarım daire biçiminde idi. Evlerin iç düzeni ve bezemeleri ise ahşap İstanbul evlerinden farklı değildi. Bu evler hakkında en fazla bilgi ve resim, yöreyi XX. yüzyıl başında inceleyen ve belgeleyen General L. de Beylié ve C. Gurlitt'in yayınlarında mevcuttur.

Fanariot, Fanaraki denilen Fenerli aileler, çocuklarını zamanın en ünlü ilim merkezlerine sahip İtalya'ya eğitime gönderiyorlardı. Türkçe ve Arapça'nın yanı sıra birçok Avrupa dilini konuşabilen, milletlerarası politik ortamı takip eden, iş hayatında da başarılı olan bu "Fenerli beyler" İstanbul'a döndüklerinde Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle ilişkilerini yürütmek üzere bazı memuriyetlerle, özellikle Dîvân-ı Hümâyûn ve Donanma-yı Hümâyûn tercümanlığı ile görevlendiriliyorlardı. Giderek itimat telkin ettikleri için başka önemli görevler üstlendikleri de olmuştur.

III. Ahmed zamanında Osmanlı Devleti'ne tâbi Boğdan voyvodası Dimitri Kantemir Prut Savaşı'nda Rus tarafına geçince yerine 1711'de Nikola Mavrokordato adlı bir Fenerli tayin edildi. Eflak'ın yönetimi de Stefan Cantacuzino'dan sonra 1716'da yine Nikola Mavrokordato'ya verilmişti. Mavrokordatolar gibi Eflak ve Boğdan beyi (hospodar) olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Fenerli aileler arasında Gikalar, Kalimahiler, Gargealar, Sutzular, İpsilantiler, Moruziler, Ralliler, Hangerliler, Rosettiler sayılmaktadır. Bu aileler XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ne tâbi Eflak ve Boğdan'ı idare etmişlerdir. Fakat siyasî faaliyetleri yalnızca bu iki memleketle sınırlı kalmamış, Tanzimat'a kadar başşehir politikasında, özellikle Avusturya ve Rus savaşları sırasında etkin olmuşlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Fener'in varlıklı ve soylu aileleri Fener'i terkedip Boğaziçi'nde Rumeli yakasında Kuruçeşme,

Fener Kapısı Mescidi - Fener / İstanbul

Arnavutköy, Yeniköy ve Tarabya kıyılarında yaptırdıkları yalılara taşındılar. Aynı zamanda XIX. yüzyılda Balkanlar'da etkili olan bağımsızlık akımı, birçok Fenerli beyin Osmanlı Devleti çıkarlarına aykırı girişimde bulunarak İstanbul'dan uzaklaşmasına sebep olduğundan bu süreç içinde Fener semti de bir anlamda bu soylular tarafından terkedildi. Ancak 1940'lı yıllara kadar Fener çoğunlukla Rumlar'ın yaşadığı bir semt olmaya devam etti. Asıl sakinlerinin İstanbul'un başka semtlerine ve Yunanistan'a göç etmesi, yerlerine Anadolu'nun çeşitli yörelerinden İstanbul'a gelip civardaki fabrika, küçük imalâthane, atölye ve benzeri iş yerlerinde çalışanların yerleşmesi sonucu ve bunun ardından 1985 yıkımı dolayısıyla Fener'in tarihî dokusu ve atmosferi tamamıyla ortadan kalkmıştır.

Fener'deki bugün ayakta olan önemli mimari eserler arasında Bulgar Ortodoks Sveti Stefan Kilisesi, bir avlu etrafında kilise, misafirhane ve kütüphane binalarından oluşan Tûrisinâ Külliyesi (Ioannes Prodromos Kilisesi), Vlah Saray Kilisesi, Panaiya Muhliotissa Kilisesi, Maraşlı Rum Okulu, Yoakimyon Rum Kız Lisesi ve Kırmızı Mektep veya Mekteb-i Kebîr diye anılan Rum Erkek Lisesi özellikle dikkati çekmektedir. Bölgede bulunan Fener Kapısı Mescidi'nin fetihten hemen sonra Fâtih Sultan Mehmed döneminde inşa edildiği sanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. L. de Beylié, *L'habitation byzantine-Supplément: Les anciennes maisons de Constantinople*, Paris 1903, tür.yer.; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1908-12, tür.yer.; P. G. İnciyan, *XVIII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1956, s. 11, 36, 48, 68, 118-119; Feridun Dirimtekin, *Fetihten Önce Halic Surları*, İstanbul 1956, s. 35-43; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul 1975; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 33, 102, 309; M-D. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983, tür.yer.; Eremya Celebi Kömürçyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1988, s. 18-19, 168-169; Celâl Esad Arseven, *Eski İstanbul* (haz. Dilek Yelkenci), İstanbul 1989, s. 66, 104, 190-192; Aurel Decel, "Fenerliler", *İA*, IV, 547-550; J. H. Mordtmann, "Fener", *EJ*² (İng.), II, 879-880; R. Ekrem Koçu, "Fener Nâhiyesi", *İst. A*, X, 5640-5641.

TÜLAY ARTAN

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHÂNESİ

İstanbul'da
ve diğer bazı bölgelerdeki
Ortodokslar'ın ruhanî merkezi.

Hristiyanlık, Hz. İsa'nın tebliğiyle Filistin'de ortaya çıkmış olmasına rağmen daha çok Filistin dışındaki Roma İmparatorluğu topraklarında ve Grek kültür muhitinde yayılıp gelişmiştir. Başlangıçtan itibaren üç asır boyunca Roma baskısı altında yaşayan hristiyanlar, İmparator I. Konstantinos'un devleti ayakta tutmak için dinden faydalanmak amacıyla "Milano fermanı" denilen izinnâme-yi imzalaması üzerine (313) hürriyetlerine kavuştular. I. İznik Konsili'nden (325) sonra kilise Roma İmparatorluğu'nun idarî taksimatını esas alarak teşkilâtlandı. Buna göre eyaletlerin (dioceses) ana kentinde (metropoleis) daha sonra "patrik" diye adlandırılan başpiskoposlar, vilâyetlerin merkezinde de piskoposlar bulunuyordu. O dönemde toprakların tamamı Roma, İskenderiye, Antakya, Kayseri, Efes ve Herakleia olmak üzere altı büyük başpiskoposluğa ayrılmıştı. Konstantinos, Herakleia metropolitliğine bağlı küçük Byzantion piskoposluğunu iki misli büyüyecek şekilde imar ederek Konstantinopolis (Yeni Roma, İstanbul) adıyla imparatorluğun yeni başşehri yaptı (11 Mayıs 330); ayrıca burayı başpiskoposluğa yükselterek Hristiyanlığın merkezi haline getirdi. 380'de Hristiyanlık

bütün imparatorluğun resmî dini olduk-
tan sonra bu yeni merkezde toplanan
ikinci ekümenik (evrensel) konsil (381),
Yeni Roma piskoposunun doğu kilisesin-
de en yüksek, bütün hristiyan kilisesi
içinde ise Roma piskoposu ile (papa) eşit
mekkiye sahip bulunduğunu kabul etti.
451 Kadıköy Konsili de bu kararı benim-
seyerek Roma ve Yeni Roma piskopos-
larının tamamıyla birbirine eşit oldukla-
rını tasdik ve teyit etti; ancak birinci şe-
ref derecesini papaya verdi. Kayseri, Efes
ve Herakleia başpiskoposlukları İstan-
bul başpiskoposluğuna (patriklik) bağlan-
dı; ayrıca bu makamın yetki alanı Pon-
tus, Asya ve Trakya eyaletlerini de kap-
sayacak şekilde genişletildi. Papalığın
karşı çıktığı Kadıköy Konsili'nin bu ka-
rarları, daha sonraki dönemlerde bir-
birlerini çok sert biçimde eleştirecek,
hatta aforoz edecek olan bu iki kilise-
nin hem siyasî hem de dinî mücadele ve
rekabetlerinin ilk adımını meydana ge-
tirdi. 482'de Bizans İmparatoru Zenon'un
patrikle birlikte, monofizit-diyofizit tar-
tışmasıyla ilgili olarak yayımladığı fer-
man (henotikon) papa tarafından reddedil-
di ve papa patriği de aforoz etti. VI.
yüzyılın başlarında İstanbul piskoposu-
nun resmî unvanı "Konstantinopolis (Ye-
ni Roma) başpiskoposu ve ekümenik pat-
rik" oldu. Roma'nın benimsemediği "ekü-
menik patrik" unvanını daha sonra Pa-
pa I. Gregorios şiddetle protesto etti.

692 Trullo Konsili, İmparator Iustinia-
nos döneminde (527-565) devlet teşki-
lâtı içindeki statüleri tesbit edilen beş
patrikliği (Roma, İstanbul, İskenderiye,
Antakya ve Kudüs) onayladı. Ancak Suri-
ye, Filistin ve Mısır 638-640 yılında müs-
lûmanların eline geçtiği için Roma ve İs-
tanbul dışındaki patrikliklerin o tarihte
gerçek bir gücü kalmamış ve bu durum
İstanbul patrikliğinin doğudaki ruhanî
üstünlüğünün pekişmesini kolaylaştırmış-
tı. 692 Trullo Konsili hristiyanlar ara-
sındaki putperest gelenekleri yasakla-
dığı gibi Roma kilisesince kabul edilen
bazı hususlara karşı kararlar aldı ve bu
kararlar İstanbul ile Roma'nın arasının
tamamen açılmasına sebep oldu. İmpa-
rator III. Leon (717-741) ve V. Konstanti-
nos (741-775) dönemlerinde Bizans'ta
ortaya çıkan "tasvir kırıkcılık hareketi",
Papa III. Gregorius'un tel'in ve mahkûm
etmesi üzerine İstanbul ile Roma arasın-
da yeni bir ihtilâfa yol açtı. V. Konstan-
tinos, o zamana kadar Roma kilisesine
bağlı olan İtalya'nın Grekleşmiş güney
eyaletleri Kalabria ile Sicilya'yı ve hatta

İlyricum'u İstanbul patrikliğine bağla-
dı; böylece İstanbul kilisesinin hâkimi-
yet alanını daha da genişletti. Papa II.
Stephanus'un Lombardlar'a karşı Frank-
lar'la antlaşma yapması, Roma kilise dev-
letinin kurulup Frank Devleti ile müşte-
rek hareket etmesi ve böylece iki mer-
kez arasındaki uçurumun derinleşerek
Roma'nın Grek doğudan, Bizans'ın da
Latin batıdan kovulması sonucunu do-
ğurmuştur. Bir taraftan siyasî bölün-
müşlük, diğer taraftan dinî görüş ayrı-
lıkları iki mezhep arasında rekabeti iyi-
ce arttırdı. Batı Roma topraklarında hâ-
kimiyet kuran Frank Kralı Charlemag-
ne'in 800 yılında Roma'ya giderek pa-
panın elinden imparatorluk tacı giymesi
ilişkileri daha da bozdu. Charlemagne'in
Hristiyanlığın koruyucusu sayılması, Bi-
zans imparatorlarının nüfuzunun sarsıl-
masına yol açtığı gibi papanın en büyük
ruhanî reis olarak hükümdarlara taç giy-
dirmesi de İstanbul patrikliğinin tepki-
sini çekti.

Batı'nın Bizans İmparatorluğu'nun si-
yasî hâkimiyetinden kendini çözmesin-
den sonra Bizans'ın da Roma kilisesinin
ruhanî sultanından kurtulması için ilk
kesin adımı atan, 858'de İstanbul pat-
riklğine çıkan Photios oldu. Hristiyan-
lık Doğu Avrupa'nın büyük bölümüne
(Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Rusya)
İstanbul'dan yayılmıştı ve İstanbul ile
Roma kendi nüfuz alanlarını genişlet-
meye uğraşıyorlardı. Bulgarlar'ın İs-
tanbul kilisesi kanalıyla hristiyanlaştırıl-
ması, daha sonra da papanın burayı Ro-
ma'ya kazandırma gayreti, iki kilise ara-
sındaki ihtilâf ve mücadeleyi en yüksek
noktasına ulaştırdı. Patrik Photios'un
867 yılında İstanbul'da topladığı ruhanî
meclis (sinod) Papa I. Nicolaus'u aforoz
etti. Batı dünyasının ayrı bir devlet ola-
rak kendini kabul ettirmesi, Bizans'ın
cihanşûmul devlet düşüncesinin temel-
lerini sarstığı gibi Slav dünyasının İs-
tanbul kilisesi tarafından hristiyanlaştırıl-
ması da Roma kilisesinin cihanşûmul-
lük iddiasını Doğu'da dayanaksız bırak-
mıştı. Güney Slavları'nın kilise teşkilâtı
içine alınmasını Rusya'nın İstanbul pat-
riklğine bağlanması takip etti. Nihayet
16 Temmuz 1054'te papa patrikle ru-
hanî meclis üyelerini, buna karşılık pat-
rik de papa ile onun ruhanî meclis üye-
lerini aforoz ederek iki kiliseyi kesin bi-
çimde birbirinden ayırdılar. Bu ayrılış, İs-
tanbul Ortodoks Patrikhânesi'nin Slav
kavimleri ve eski Doğu kiliseleri üzerin-
de nüfuzunun artmasına sebep oldu. Pa-

palık IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u
işgal ederek burada bir Latin İmpara-
torluğu kurunca (1204) İstanbul Orto-
doks Patrikliği İznik'e taşındı. Papa III.
Innocente İstanbul'a bir kardinal gön-
derip dinî hizmetleri gördürmek istedi-
yse de halk İznik'te oturan patriğe bağlı-
lığını sürdürdü. Latinler'in İstanbul'da
yaptıkları mezalim, Ortodokslar'ın Kato-
likler'e karşı duydukları kını daha da
arttırdı. İstilâcıların İstanbul'u terketme-
sinden sonra (25 Temmuz 1261) patrik-
hâne tekrar eski merkezine döndü.

İki kilisenin birleştirilmesi konusunda
değişik zamanlarda yapılan girişimler,
mezhepler arasındaki karşılıklı nefret
yüzünden daima başarısız kaldı. Osmanlı
Türkleri'nin Balkanlar'daki fetihlerinden
telâşa kapılan Bizans İmparatoru VIII.
Iohannes papadan yardım istediğinde
papa kiliselerin birleştirilmesi şartını ile-
ri sürdü. İmparator, patrikhânenin iti-
razına rağmen bu teklif uyarınca iki ki-
lisenin birleştiğini 6 Temmuz 1439 gü-
nü resmen açıkladı. Fakat kararı patrik-
hâne ve diğer Doğu kiliseleri kabul et-
medikleri gibi 1443'te Kudüs'te yaptık-
ları toplantıda tamamen hükümsüz say-
dılar. Türk tehlikesi arttıkça kiliselerin
birleşmesi konusu daha sık gündeme
geldi. Son Bizans imparatoru XI. Kon-
stantinos da papalıktan yardım sağla-
mak için bir girişimde bulundu. Roma-
dan gelen Kardinal Isidoros, patrikhâ-
neyi bir tarafa bırakarak 12 Aralık 1452
günü Ayasofya'da Katolik usullerine gö-
re bir âyin tertipleledi ve patrikhânenin
Roma kilisesine katıldığını açıkladı. Pat-
rik II. Anastosios bu emrivâkiye büyük
tepki göstererek istifa etti. Megadük No-
taras da imparatorluk konseyinde açık-
ça, İstanbul'da Latin külahı görmekten-
se Türk sarığı görmeyi tercih ettiklerini
söyledi. Patrikhânenin başında bir patri-
ğin bulunmadığı bu sırada İstanbul Türk-
ler tarafından fethedildi (29 Mayıs 1453).

Fetihten sonra Fâtihten Sultan Mehmed
patriğin kendisini ziyarete gelmeişinin
sebebinin araştırınca patrikliğinin altı ay-
dır boş olduğunu öğrendi. Bunun üzeri-
ne bu makamı ortadan kaldırma gücü
elinde iken iki kilisenin birleşmesini ön-
lemeyi amaçladığı için Ortodoks ruhban
zümresinden usul ve nizamına göre ye-
ni bir patrik seçmelerini istedi. Fâtihten
emri üzerine toplanan ruhanî meclis, bir-
leşmeye karşı olan ve 12 Aralık 1452'-
deki âyini protesto eden âlim Georgios
Skolarios'u II. Gennadios adıyla patrik
seçti. Yeni patriği saraya yemeğe çağı-

Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi girişinin yan duvarında bulunan ve Fâti̇h Sultan Mehmed'in Gennadios Shdarios'a patriklik beratını verişini tasvir eden 1980'den sonraki onarımında yapılmış mozaik pano

ran Fâti̇h, ona ruhanî hâkimiyeti simgeleyen patriklik asâsı ile tacını vererek hürmet gösterdi ve Bizans dönemindeki patrik seçimi töreninin aynen yapılması için ilgililere emir verdi. Padişahın kapıya kadar uğurladığı patrik, saraydan beyaz bir ata bindirilerek merasimle patrikhâneye ayrılan günümüz Fâti̇h Camii'nin yerindeki On İki Havâri Kilisesi'ne götürüldü. Patrikhâne çevresine Anadolu'dan getirilen Türkler'in yerleştirilmiş olması ve içinde bir Türk'ün cesedinin bulunması sebebiyle bir yıl sonra On İki Havâri Kilisesi'nden Çarşamba civarındaki Pammakaristos Manastırı'na taşındı (1455). 131 yıl burada hizmet gören patrikhâne, Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi'nin fetvası ile kilisenin camiye (Fethiye Camii) çevrilmesi üzerine Fener civarındaki Eflak Konağı Kilisesi'ne, 1597'de de Balat'taki Aya Dimitri Kilisesi'ne yerleştirildi. Bu tarihten sonra Fener Ortodoks Patrikhânesi adıyla anılan kurum, 1602 yılında bugün de içinde bulunduğu Aya Yorgi (Hagios Georgios) Manastırı'na taşındı. Burası, Cumhuriyet döneminde sonuncusu 1989'dan 1991'e kadar süren iki onarım geçirmiştir.

Fâti̇h Sultan Mehmed, patriğe Türk ve İslâm hukuku çerçevesinde dinî ve medenî haklar tanıyan bir ferman vermişti. Fermanda patrik ve diğer din büyükleri muhterem sayılıyor, her türlü saldırıdan ve vergiden muaf tutuluyordu.

Patrik vezirle aynı derecede kabul edilmişti ve gerektiğinde padişahın huzuruna çıkararak veya divan toplantılarına katılarak cemaatinin meselelerini dile getirebilecekti. Ayrıca patrikhâneyi korumak üzere yeniçerilerden bir muhafız birliği görevlendirilmişti. İmparatorluk topraklarındaki bütün kiliseler Ortodoks ruhban zümresinin yönetiminde bırakılıyor ve âyinlerin serbestçe yapılmasına izin veriliyordu. Kilise eskiden olduğu gibi evlenme, boşanma, miras, doğum ve ölümle ilgili hukukî düzenlemeleri yapabilecekti. Böylece resmen bağımsız bir dinî kurum olarak tanınan patrikhânenin bu imtiyazları daha sonra tahta çıkan bütün padişahlar tarafından da tasdik edildi. Hatta rivayete göre, bir yangında yandığı sanılan Fâti̇h'in fermanını yenilemek istemeyen ve topraklarında Hristiyanlığı yasaklamayı düşünen Yavuz Sultan Selim'e Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi muhalefet etmiş, İstanbul'un fethine katılan üç yaşlı yeniçerinin ifadelerine başvurulmak suretiyle fermanın varlığı ispatlanıp patrik Edirne'de padişahın huzuruna çıkarılarak yenileme işlemi gerçekleştirilmiştir. Fâti̇h'in fermanı sayesinde kilise içinde ve dışında Ortodoks cemaatinin başkanı sayılan patrik dinî, hukukî ve cezaî işlerde en yetkili kişi durumuna geldi. Patrik, görevini başkanlığında toplanan ruhanî meclisle birlikte yapıyordu. Kilise de kurulan mahkemede cemaatin davaları görülüyor ve cezalar da kilise hâpishanesinde infaz ediliyordu; fakat kararlar ancak devletin onayından geçtikten sonra uygulanabiliyordu.

Bütün hristiyan dünyasını hayrete düşüren bu fermanla patrikhâneye tanınan imtiyazlar eskiye göre çok fazla idi. Bizans döneminde patriklerin hiçbir cismanî yetkileri yoktu; sadece kilise ile ve vakıfların yönetimiyle ilgilenirlerdi. Kilise daima devletin üstün otoritesine tâbi olmuş, imparatorlar onu kendi siyasî hedefleri için kullanmışlar, hatta kendi dünyevî otoriteleriyle dinî konuları çözümler birtakım inançlar dahi icat etmişlerdi. Dinî bir kurum olan sinodun kararları otomatik biçimde devlet kararları haline gelmişti. Patriklik seçimi başlangıçta kilise mensuplarına aitken daha sonra bunu imparatorlar yapmaya başladı. Kilise adamları ile halktan ileri gelenler patriklik için üç piskopos aday gösteriyorlar, imparator da bunlardan birini tayin ediyordu. Sonraları bazı düzenlemeler yapılarak buna da bir sınır-

lama getirildi ve patrik olabileceklerin bildirilmesi hakkı sadece kilise mensuplarına tanındı. Ancak halkın seçimin dışında tutulduğu bu sistem de pek uygulanamadı ve imparatorlar kendi istediklerini patrik seçmeye başladılar; imparatora karşı gelen patrikler de ya azledildiler veya sürgün cezasına çarptırıldılar. Patrikhâneyi yeniden ihya eden Fâti̇h Sultan Mehmed, patrik seçimini metropolitlerden oluşan ruhanî meclise bıraktı; meclis metropolitler arasından uygunluk yaşına erişmiş, devletin güvenliğini kazanmış, Osmanlı tebaası olan, ilim ve kilise kanunlarına vâkıf bir kişiyi seçerek bildiriyordu. Osmanlı Devleti patriğin dinî ve medenî hukukunu itina ile tesbit etmişti. Ancak patriklerin, dinî olmakla birlikte siyasî bir mahiyet arzeden Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesine dair konularla ilgilenmeleri kesin biçimde yasaklanmıştı. Dinî yetkilerini aşmadıkları ve siyasetle uğraşmadıkları sürece patriklere hiçbir müdahalede bulunulmamıştır. Fâti̇h Sultan Mehmed'den sonra gelen padişahlar da patrikhânenin teşkilâtına ve yetkilerine dokunmadılar. Bu imtiyazlar sayesinde patrikhâne âdeta devlet içinde devlet gibi görünüyordu. Ortodoks cemaatinin, resmî tabiriyle Rum milletinin başı sayılan patrikten sonra gelen metropolitler de onun kaymakamı durumunda idiler ve aynı haklara sahip olup vergi vermiyorlardı. Fâti̇h'in patriğe ruhanî işlerde çeşitli haklar tanınması ve ona "millet başı" unvanı vererek cemaatinin meseleleri üzerinde yetkili kılması Ortodoksluğu kurtardı. Osmanlılar'ın Balkanlar'daki Ortodokslar'ı kendi bayrakları altında toplamalarından sonra Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Eflak-Boğdan kiliseleri de yeniden patrikhâneye bağlandılar; böylece patrik bu ülkelerin millî devletlerini ve kiliselerini kurdukları XIX. yüzyıla kadar geniş bir bölgede dinî otoritesini yürüttü. Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Rusya'dakiler gibi pek çok patriklik de İstanbul'a bağlandı, ancak Moskova patrikliği 1593'te bağımsız oldu. Patrikhânenin emrinde bulunan Fenerli Rum beylerinin Dîvân-ı Hümâyûn'da tercümanlık görevini üstlenmeleri ve XVII. yüzyıldan itibaren Eflak-Boğdan beyliklerine tayin edilmeleri bu kurumun nüfuzunu daha da arttırdı.

Patrikhâne, Fâti̇h Sultan Mehmed tarafından yeniden kuruluşundan itibaren Türklük aleyhine sinsice iki yönlü bir politika takip etmiştir. Bunlardan biri, kendini Avrupa kamuoyunda müslümanla-

rin eline düşmüş mazlum bir kuruluş olarak tanıtma çabasıdır. Nitekim 1699 Karlofça Antlaşması'na patrikhânenin dinî serbestisinin engellenmemesine dair bir madde konulmuştur. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda ise bu husus Rus çarının teminatı ile daha da pekiştirilmiş, böylece Lozan Konferansı'na kadar bu mazlum kuruluş propagandası başarıyla yürütülmüştür. Takip edilen politikanın ikinci yönü ise Sırp, Arnavut, Ulah, Bulgar gibi Rum olmayan Ortodoks tebaanın Rumlaştırılarak Bizans İmparatorluğu'nun ihyasına çalışılmasıdır. Bunun ilk tezahürü 1657'de görüldü. İstanbul'daki karışıklıklardan faydalanan bazı Rum gençlerinin yeniçeri kılığında Türkler'e saldırmasının yapılan tahkikat sonunda patriğin emriyle olduğu ortaya çıktı ve sonuçta Eflak voyvodası ile birlikte ihtilâle kalkıştığı tesbit edilen Patrik III. Parthenios Parmakkapı'da idam edildi. Fâtih'ten beri patrikhâne ile hükümet merkezi arasında süregelen dengeler bu olayla bozuldu. O güne kadar patrikler göreve başlama töreni sırasında padişahın huzurunda hil'at giyerken bundan vazgeçilerek törenin sadrazamın huzurunda yapılmasına karar verildi. Bu şekilde Osmanlı yönetimi, dinî müsamanhanın yanında siyasî gücünü kullanma ve kontrolünü arttırma niyetini taşıdığını da ortaya koymuş oldu.

Patrikhâne, kendini mirasçısı saydığı Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmayı ideal hedef (megalo idea "büyük mefkûre") kabul ediyordu. Bunu gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ni parçalayıp önce müstakil bir Yunanistan, sonra da yeni bir Bizans Devleti kurma kararı alan gizli Etniki Eterya Cemiyeti'nin tabii üyelerinden Fenerli Rum ailelerinin tesiriyle Eflak-Boğdan'da ayaklanmalar başlatıldı; isyan daha sonra Mora yarımadasına sıçradı. Eflak ve Mora isyanlarıyla ilgisi tesbit edilen Patrik II. Gregorios, II. Mahmud'un emriyle Bâbîâlî'ye çağırıldı ve yapılan sorgulamasında Fâtih fermanında belirtilen çerçevenin tamamen dışına çıktığını, kanuna ve kamu düzenine aykırı faaliyetlerde bulunduğunu itiraf etti; ayrıca yapılan tahkikat sonunda, Paskalya gecesi Rumlar'ın müslümanlara saldırmak için hazırlık yaptıkları da anlaşıldı. Bunun üzerine patrik Fener'e gönderilerek Paskalya gecesi patrikhânenin orta kapısında asıldı (1821); aynı hareket katılan Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri de Balıkpazarı'nda Kasıkçılar Hanı önünde ve Patrik

İstanbul'un
fethinden
1901 yılına kadar
seçilen patriklerin
adını veren
Başbakanlık
Arşivi'ndeki
listenin
ilk sayfası
(İsıksal,
*Belgelerle
Türk Tarih*
Dergisi,
III/18 [1969], s. 40).

III/18 [1969], s. 40)

makkapı'da idam edildiler. O tarihten günümüze kadar patrikhâne mensuplarının, II. Gregorios'un asıldığı orta kapıyı onun hâtırasına hürmeten kapalı tuttukları söylenmektedir.

II. Mahmud ve onun ardından Tanzimat dönemi yöneticileri dış müdahalelere rağmen patrikhâneyi kontrol altında tutmaya çalıştılar. Batılı büyük devletlerin desteklediği Mora isyanının 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanması, "megalo idea"nın gerçekleşmesi konusundaki ümitleri kuvvetlendirdi. Yunanistan, kurulduğu tarihten itibaren patrikhânenin de yardımlarıyla Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalara başladı. Yayılmacı politikasını uygulamak için patrikhânedен faydalanmak isteyen Rusya Osmanlı tebaası Ortodokslar'ın koruyuculuğuna kalkıştı ve buna karşılık çıkan Osmanlı Devleti Rusya ile savaşmak zorunda kaldı. Kırım Savaşı (1853-1856) denilen bu savasta Fransa ve İn-

[illegible]

giltlere Osmanlılar'ın yanında yer aldılar, ancak galibiyetten sonra imzalanan antlaşmaya gayri müslimlerle ilgili hükümler koydurdular ve ayrıca Bâbü'lî bunun bir padişah fermanı halinde ilânını kabul etti. 1856 Islahat Fermanı adı verilen bu belge ile o güne kadar patrikhâneye verilmiş olan bütün imtiyazlar onaylandı. Ruhanî meclise laik üyelerin de katılması ve patriklerin ölünceye kadar görevde kalmaları kabul edildi. Cemaatten bağış ve aidat toplanması kaldırılıyor, onun yerine belirli bir gelir tahsis ediliyordu. Patrikhâneye ait kilise ve diğer emlakın tamiri serbest bırakılıyor, yeni inşaatlar ise padişahın iznine bağlanıyordu. Miras haklarından doğacak davalar yine patrikhânede görülebilecekti. En önemlisi kiliselerde çan çalma yasası kaldırılıyordu. Islahat Fermanı'nın öngördüğü düzene göre hazırlanan nizamnâme Abdülaziz'in tasdikinden sonra yürürlüğe girdi (1862). Bu nizamnâ-

meye göre, patrikhâne patriğin başkanlığında sivil işleri görmek üzere dört metropolit ve sekiz laik üyeden oluşan bir millet meclisi oluşturuldu. Bu meclis ruhanî meclisle birlikte Ortodoks cemaatinin bütün dinî ve dünyevî işleriyle meşgul olacaktı. Fakat patrikhâne İslahat Fermanı'nın sağladığı imkânlarla dinî bir kurum olmaktan çıktı ve Rum milliyetçiliği güden siyasî çalışmalar yapmaya ağırlık verdi. Bu yüzden Bulgarlar (1870), Sırp (1879) ve Romenler (1885) kendi millî kiliselerini kurarak ayrıldılar; patrikhâne de Ortodoks Rumlar'ın millî kilisesi halî e geldi. Böylece Osmanlı tebaası Rum halkının amme hukuku açısından tek temsilcisi hüviyetini kazanan patrikhâne, Yunanistan ile birlikte Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerini artırdı. Özellikle Meşrutiyet döneminde Rum parlamenterler açıkça Yunanistan'ı desteklemekten çekinmediler. Patrikhânenin elinde bulunan fevkalâde yetkiler II. Meşrutiyet yönetimi tarafından kaldırılınca hükûmete karşı yürüttüğü gizli mücadele daha da şiddetlendi.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlûp olması üzerine patrikhâne ağıktan açığa Türkiye aleyhine çalışmaya başladı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) sonra İttihat ve Terakkî hükûmetinin adamı sayılan Patrik V. Germanos ruhanî meclis tarafından azledildi. Yerine vekâleten tayin edilen Bursa Metropolit Dorotheos Mamelis'in yaptığı ilk iş, 9 Mart 1918'de patrikhâne ile Osmanlı hükûmeti arasındaki ilişkilerin kesildiğini açıklamak oldu. Yayımladığı bildiride artık Ortodokslar'ın Osmanlı vatandaşı olmadıklarını ileri süren patrik vekili, İtilâf devletlerine hitaben de bütün Türkiye'nin işgal edilmesi gerektiğini söyledi. Arkasından Rum okullarında Türkçe okutulmasını yasakladı ve İtilâf devletleri donanmasının İstanbul'a gelişini kutlamak amacıyla derslere üç gün ara verilmesini emretti. Ayrıca İtilâf devletleri yüksek komiserlerini ziyaret ederek Osmanlı ordusunda görevli bulunan Rum askerlerinin derhal salıverilmesini sağlamalarını istedi. Yunanistan'ın toprak emellerini gerçekleştirmek üzere Anadolu'da her türlü hazırlığı yapan patrikhâne bütün kiliselerle Rum okullarını silâh deposu haline getirdi ve Rum halkının Yunan işgaline yardım edecek şekilde eğitimi sağladı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan askerlerini dualarla karşılayan Ortodoks din adamları, Rum hal-

kını açıkça müslümanları öldürmeye teşvik edip ne kadar çok müslüman öldürülse cennete o kadar yakın olacaklarını anlatmaya başladılar; bir taraftan da Rumlar'ın zulme uğradığına dair raporlar hazırlayarak İtilâf devletlerine veriyorlardı. Patrik vekili 1 Eylül 1919'da yayımladığı beyannâmede Yunan ordusunun Türkler'e karşı başarılarını övüyor, Rumlar'ın Yunan ordusuna katılma emrini tekrar ediyordu.

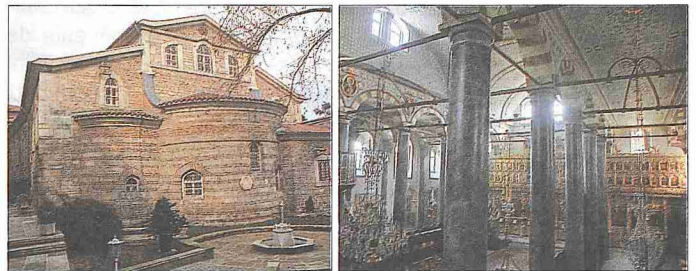
Patrikhânenin teşvikleriyle pek çok yerli Rum Yunan ordusu saflarına katıldı. Ayrıca patrikhâne bünyesinde kurulan Mavri Mira Cemiyeti gibi çeşitli kuruluşlar illerde ceteler oluşturarak müslüman halkı katletmeye başladılar. Patrikhânenin tahrikleri daha çok İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi Rumca konuşulan bölgelerde etkili oldu; Rumca bilmeyen, dil, kültür ve gelenek bakımından Türk lüğü benimsemiş bulunan Anadolu Ortodoksları bu tahriklere pek kapılmadılar. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Anadolu Ortodoksları'nın başında Papa Eftim'in bulunması idi. Papa Eftim, 1918'de Keskin metropolit vekili sıfatıyla göreve geldikten sonra Fener patrikhânesine karşı mücadeleye başlayarak Anadolu'ya yapılan haksız saldırıların müslümanlar kadar hristiyanları da üzdüğünü açıklayan bir beyannâme yayımladı. Patrikhânenin Yunan emelleri doğrultusundaki propagandalarına karşı çıkan ve Türk olduğunu ileri süren Papa Eftim'in söz ve davranışları patrikhâne yetkililerini rahatsız etti ve Sadrazam Tevfik Paşa'dan tutuklanarak kendilerine teslim edilmesini istediler (Aralık 1918). Papa Eftim ise Anadolu'da patrikhânedan bağımsız bir Ortodoks kilisesinin kurulması için çalışmalara başladı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin izniyle Kayseri'de bir kongre topladı (21 Eylül 1922). Kongrede patrikhâne ile olan ilişkilerin kesildiği ve burada bir Türk Ortodoks Kilisesi kurulduğu, başına da Papa Eftim'in getirildiği ilân edildi. Bunun üzerine Kayseri patrikhânesini tanımayan Fener patrikhânesi-

nin faaliyetleri daha da arttı ve tertiple ettiği tedhiş olayları yeniden hızlandı.

Lozan Konferansı'nda patrikhânenin durumu ele alındığı zaman Türk delegasyonu, bu kurumun katıldığı zararlı faaliyetleri anlatarak kaldırılması veya sınır dışı edilmesi hususunda direndi. Mustafa Kemal 20 Ocak 1923'te gazetelere verdiği demeçte, bir hıyanet ocağı olarak vasıflandırdığı patrikhânenin artık topraklarımız üzerinde barındırılmaması gerektiğini söylüyordu. Aynı şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan görüşmeleriyle ilgili müzakereler sırasında yine bu fesat yuvasının kayıtsız şartsız millî sınırlar dışına çıkarılacağı dile getiriliyordu. Patrikhânenin Fâtih Sultan Mehmed'in verdiği bir hak ve imtiyaz olarak İstanbul'da kalması gerektiğini ileri süren Reuter Ajansı'na İstanbul basını büyük tepki gösterdi ve Mütareke döneminde yaptıkları hatırlatılarak bu kurumu İstanbul'da bırakmayı düşünmenin bile şehidimizin hâtırasına hakaret olacağı fikri savunuldu. Meclis başkanı Rauf Bey (Orbay) bir soruyu cevaplandırırken, Fâtih'in bir lutf olarak verdiği imtiyazlara büyük bir saygıyla uydukları halde karşılığında sadece ihanet bulduklarını, bu sebeple aynı hatayı bir defa daha tekrarlamayacaklarını, kendileri isteseler bile milletin buna müsaade etmeyeceğini bildirdi.

Mustafa Kemal, meclis ve basın patrikhânenin kaldırılması ya da sınır dışına çıkarılmasında ısrarlıydı. Lozan Konferansı'ndaki Türk delegeleri de aynı istek doğrultusunda hareket ediyorlardı. Fakat Yunanistan'ın baskılarıyla İngiliz heyeti ve öteki heyetlerin çoğu patrikhânenin mânevî varlığının önemi üzerinde durup özellikle patriğin İstanbul'u terketmesi halinde Rum Ortodoks cemaatinin dinî reisini kaybedeceğini söylediler. Onlara göre kilise hukuku, patrikliğin görevlerini sadece dinî konularla sınırlamaya uygundu; yalnız evlenme ve boşanmalar kiliseye bırakılabilirdi. Uzun süren tartışmalar sonunda Türkiye, patrikhânenin Osmanlı Devleti döne-

Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi Kilisesi'nin dıştan ve içten görünüşü - Fener / İstanbul

minde verilen bütün imtiyazlarının kaldırılarak siyasî ve idarî işlerle uğraşmak, sadece dinî hizmetleri yerine getirmek şartıyla ve bu konuda verilen sözleri senet kabul etmek suretiyle İstanbul'da kalmasına izin verdi. Fakat yapılan antlaşmalara patrikhânenin statüsü konusunda tek bir hüküm konulmadı. Nitekim 30 Ocak 1923'te Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan "Türk ve Rum ahalinin mübâdelesine dair mukavelenâme"de patrikhâne ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Bu mukavele ile Türkiye'de yaşayan Rumlar'la Yunanistan'da yaşayan Türkler değiştirildi; sadece İstanbul'daki Rumlar'la Batı Trakya'daki Türkler mübâdele dışında tutuldu. Aynı şekilde 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda da patrikhâne ile ilgili bir hüküm yer almamakta, yalnız azınlıkların korunmasına ilişkin 38-44. maddelerde gayri müslim Türk vatandaşlarının statüsü belirlenmektedir. Buna göre, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün müslüman ve gayri müslim Türk vatandaşlarına eşit haklar tanınmakta ve Osmanlı Devleti tarafından verilen bütün imtiyazlar kaldırılmaktadır. Azınlık statüsüne alınan Rum, Ermeni ve yahudilerin dinî serbestiyet içerisinde kendi dilleriyle ibadet ve eğitim yapmalarına, ayrıca kilise ve havralarıyla mezarlıklarını korumaları hususuna gerekli kolaylığın gösterileceği taahhüt edilmektedir. Antlaşmanın 45. maddesinde ise Türkiye'nin azınlıklara tanıdığı bu hakları Yunanistan'ın da Batı Trakya'daki Türk azınlığına tanıyacağı taahhüdünü yer almaktadır. Lozan Antlaşması, bütün gayri müslimler gibi İstanbul'da oturan Rumlar'ı da azınlık olarak tanımlamakta, dolayısıyla onlar da müslümanlarla eşit medenî haklara kavuşmaktadırlar. Böylece Osmanlılar döneminde tanınan bütün imtiyazları kaldırılan patrikhâne Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi adını almakta ve ekümenik vasfını kaybetmektedir. İstanbul sınırları içinde oturan Rum asıllı Ortodoks Türk vatandaşlarının dinî hizmetlerini görmekle yükümlü bir kilise durumunda bulunan patrikhâne, diğer Türk vatandaşlarına ait kiliselerle ve yahudi hahambaşılığıyla aynı statüye tâbidir. Patrikhâne bir devlet kurumu ve başındaki patrik de bir devlet memuru sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti kanunlarına tâbidir ve patrikle birlikte öteki ruhbanlar da Türk vatandaşı olmak zorundadırlar. Diğer azınlıklarla beraber Rum

Ortodokslar'a ait dinî kurumlarla vakıfları denetleme, kanunlara aykırı bir durum tesbit edildiğinde kapatma veya ilgililerini cezalandırma hakkı tamamen Türk hükümetine attır; hiçbir yabancı devlet bu konuya müdahale edemez.

Lozan Antlaşması'ndan sonra gerçekleştirilen mübâdeleden dolayı Anadolu'daki cemaatini kaybeden Türk Ortodoks Patriği Papa Eftim İstanbul'a geldi. Patrikhâneyi ziyaret ederek ruhanî meclisten Türkler'e yapılan zulmün teripçisi Patrik Meletyos'un azlini istedi. Yunanistan'ın etkisinde bulunan bazı papazlar Papa Eftim'i oyalamaya kalkışınca o da basına bir açıklama yaparak Ankara'ya döneceğini bildirdi. Bunun üzerine patrikhânenin tutumunu onaylamayan başka papazlar kendisinden İstanbul'da kalmasını rica ettiler. Papa Eftim de ruhanî meclisten, daha önce listesini verdiği isteklerinin yarım saat içinde yerine getirilmesini istedi. Meclis Patrik Meletyos'un azledildiğini, diğer isteklerin ise peyderpey ele alınacağını bildirdi. Papa Eftim bunun yeni bir oyalama taktiği olduğunu anlayarak kilise ve cemaat heyetlerinin ortak kararı ile ruhanî meclisi feshetti ve yeniden oluşturduğu meclis de Meletyos'un azlini onaylayarak Papa Eftim'i patrik vekilliğine getirdi (17 Ekim 1923). Papa Eftim İstanbul valiliğine başvurarak yeni patrik seçimi için izin istedi. Bunun üzerine vilâyet bir tezkere ile seçimin ana esaslarını bildirdi. Patrik, Türk vatandaşı olan ve Türkiye'deki dinî kurumlarda çalışan din adamlarınca seçilecekti; seçilecek patriğin de Türk vatandaşı olması ve Türkiye'de görev yapması şarttı. Her halükârda din dışı görevlerde bulunan kişilerin seçime katılmaları ve patrikhâne işlerine müdahaleleri kesinlikle yasaktı. Valiliğin bu tekeresi üzerine ruhanî meclis patrik seçiminin nasıl yapılacağına dair bir nizam-nâme çıkardı (18 Ekim 1923). Bu nizam-nâme göre seçime, patrikhâneye bağlı kurumlarda bilfiil hizmet veren metropolitler katılacak, yedi yıl hizmet etmiş bulunan bütün metropolitler patrik adayı olabilecekti. Her üye, uygun gördüğü bir adayın ismini kağıda yazarak kırk gün içinde ruhanî meclise bildirecek, kırk birinci gün bütün oy pusulaları İstanbul'daki metropolitler tarafından tasnif edilip şartlara uygun üç kişiden oluşan aday listesi İstanbul valisinin onayına sunulacaktı. Valinin tasdik ettiği liste tekrar mecliste oylanacak ve en çok oy alan aday patrik ilân edilecekti.

Bu esaslara göre yeni patrik seçimine gidildiği sırada Yunanistan'ın Batı Trakya Türkleri'nin mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen Rumlar'ı yerleştirmesi Türk kamuoyunun tepkisine yol açtı ve Türkiye'nin de İstanbul'daki Rumlar'ın mallarına el koymasına için halktan baskı gelmeye başladı. Bunun üzerine patrik vekili Papa Eftim Ankara'ya giderek ilgililerle görüştü ve böyle bir girişimi önledi; patrikhâneye de bir telgraf çekerek Yunanistan'ın Türkler'e karşı uyguladığı politikanın tel'in edilmesini istedi. Fakat bu istek yerine getirilmediği gibi Yunan büyükelçisinin telkinleriyle yeni bir patrik seçildi. Haberi gazetelerden öğrenen Papa Eftim derhal İstanbul'a dönerek yeni patrik Gregorios ile ruhanî meclisi azlettiyse de kararı hükümsüz sayıldı; çünkü patrikhâne yönetimi Yunan taraftarlarının eline geçmişti. Patrikhâne ruhanî meclisi tarafından aforoz edilen Papa Eftim bu kararı tanımadı ve Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'nden tamamen ayrılarak daha önce kurmuş olduğu Türk Ortodoks Patrikhânesi'ni 6 Haziran 1924'ten itibaren İstanbul'da faaliyete başlattı; böylece İstanbul'da iki Ortodoks kilisesi ortaya çıkmış oldu. Türk Ortodoks Patrikhânesi Nizam-nâmesi'ne göre patriklerin tayin ve azilleri Türk hükümetinin yetkisine veriliyor ve Türk Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kişiler azınlık sıfatları ve hukukları tamamen kaldırılarak müslümanlarla eşit haklara sahip kınıyor, onlardan sadece dinî bakımdan ayrılıyorlardı. Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'nin Yunanlılık iddia ve propagandalarına karşı Türklüğü savunan Papa Eftim kendilerinin önce Türk, sonra Ortodoks olduklarını söylüyordu (*Yakın Tarihimiz*, IV / 48, s. 267).

Antlaşmalarla belirlenen açık hükümlere rağmen Yunanistan Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'ni kullanmaya devam etti. "Megalo idea"yı gerçekleştirecek bir güç olarak gördüğü bu kurumun başına kendi politikasını benimseyen kişileri patrik seçtirmek için her türlü yola başvurmaktan çekinmedi. Nitekim Yunanistan'ın gayretleriyle seçilen ilk patrik Gregorios 1925'te ölünce patrik seçimi büyük mücadelelere sebep oldu. Ruhanî meclis, Yunanistan'daki siyasî bölünmüşlüğe paralel olarak kralcılar ve Venizelosçular diye ikiye ayrıldı. Kral taraftarı olan Konstantin patrik seçildiyse de Yunanistan'da iktidarda bulunan Venizelosçular'ın diplomatik manevraları

sonucu bu kişi mübâdele kapsamına alındı ve Yunanistan'a gönderildi; üstelik Yunanistan bu işlemi Türkiye'ye yaptırmak suretiyle kamuoyunu yanıltmayı da başardı.

7 Temmuz 1924'te Fener Patrikhânesi'nden ayrılan Galata cemaati Papa Eftim'e biat etti. Galata Merkez Panaiya Kilisesi'nde üç piskopos tarafından piskoposluğu takdis edilen Papa Eftim Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhânesi'ni kurdu (18 Mart 1926). Ancak Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi kendisini birtakım isnatlarla suçlamaya devam etti. Papa Eftim de onların iç yüzünü yansıtan beyannâmeler yayımlayarak Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi'nin emellerini açıkça ortaya koydu. Bu arada Türk Ortodoks Kilisesi'nde dua ve ilâhileri Türkçe yaptırmaya başlaması Fener Patrikhânesi'nin yeni bir saldırısına yol açtı. Papa Eftim'e açıktan açığa hakaret eden Fener Patrikhânesi, çoğunlukla Galata bölgesinde bulunan Türk Ortodoksları'nın işlerini yapmadı. Bu tutum, Türk Ortodoks Kilisesi'nin varlığını güçlendirdiği gibi millî ve dinî bağımsızlıklarını bütün medenî âleme tanıtmalarına da vesile oldu. Bu kiliseyi kendisi için büyük tehlike gören Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi bu defa Papa Eftim'i çeşitli maddî vaatlerle kazanmaya çalıştıysa da başaramadı ve ümidini onun ölümüne bağladı. Ancak Papa Eftim 1968'de ölünce beklenenin aksine Türk Ortodoks Kilisesi dağılmadı; büyük oğlu Turgut Erenerol II. Papa Eftim adıyla yerine geçerek babasının mücadelesini sürdürdü. Onun 8 Mayıs 1991 tarihinde ölümü üzerine de yerine kardeşi Selçuk Erenerol geçti.

Dinle siyasetin ayrılması prensibine göre hareket eden Cumhuriyet hükümetleri, patrikhânenin din işlerine ve kendi aralarındaki mücadelelere hiçbir zaman karışmadı; sadece patriklerin siyasetle uğraşmalarını önlemek için bazan güvenmediği adayları listeden çıkardı. Türk hükümetleri gerek dış baskılarla, gerekse 1950'den sonraki dönemde azınlıklardan oy alma endişesiyle patrikhâneye ve Rum okullarına çok geniş tavizler verdiler. Amerika Birleşik Devletleri ile başlatılan yakın ilişkilerin bir sonucu olarak bu ülkenin vatandaşı Athenagoras'ın patrikliği kabul edildi. Vilâyet tezkeresinde belirtilen seçim ilkelerine aykırı biçimde patrik seçilen Athenagoras, Başkan Truman'ın özel uçağı ile Türkiye'ye geldi ve gelir gelmez

başkanın bir mesajını, itimatnâmesini sunan bir büyükelçi tavrıyla Türkiye cumhurbaşkanına iletmek gibi garip bir davranışta bulundu. Daha sonra Türk vatandaşlığına geçen Athenagoras Yunanistan ile birlikte "megalo idea"yı gerçekleştirmek için yoğun bir faaliyet içine girdi. Türk hükümetinden izin almadan Yunanistan'da bulunan bazı metropolitlikleri patrikhâneye bağladı. Bizans dönemindeki teşkilâta göre hiç Rum bulunmayan bölgeler için metropolitlikler ihdas ederek bunların sayısını yediden yirmeye çıkardı. Diğer Ortodoks kiliseleriyle dostluk kurduğu gibi Doğu ve Batı kiliselerinin birleştirilmesi konusunda da faaliyetlerde bulundu. En yakın adamlarından Metropolit Yakovas'ı Amerika ve Kanada'ya göndererek oralarda yaşayan Ortodokslar'la Rum lobisini oluşturdu ve onları Yunan davasına hizmet edecek şekilde teşkilâtlandırdı. İstanbul'daki Rum okullarında da sinsi bir Rumluk propagandası başlattı ve ayrıca Kıbrıs'ta EOKA tedhiş örgütünü destekledi. Antlaşma hükümlerine tamamen aykırı olan bu gelişmeler karşısında Türk hükümetleri bir şey yapamadılar. Yunanistan'ı ve Amerika Birleşik Devletleri'ni arkasına alan patrikhâne yetkilileri, Bizans'ı ihya etme emellerini gerçekleştirmek için eski faaliyetlerini aynen sürdürdüler. Türk hükümetleri antlaşmalardan doğan haklarını kullanarak ilgili kanunlar gereği patrikhâneyi ve ona bağlı kurumları denetlemek isteyince buna şiddetle karşı çıktı; hatta Lozan Antlaşması'nca tanınmış dokunulmazlığa sahip bir kurum olduğu, bu sebeple denetlenemeyeceği gibi garip iddialar ortaya atıldı. Bu iddialarla Türk sosyal kurumları içinde kendisine üstün ve imtiyazlı bir yer kazanmak isteyen bu kuruluşun üzerine gidildiğinde de Rumlar'a baskı yapıldığı iddiası ile dünya kamuoyu harekete geçirildi. Batılı güçlerin baskıları karşısında Türk hükümetleri sustukça patrikhânenin cesareti daha da arttı ve olmayan yetkilerini varmış gibi göstermeye devam etti. Lozan Antlaşması'na rağmen patrik bugün ekümenik olduğunu ileri sürmekte ve Batılı güçler tarafından da âdeta desteklenmektedir. Halbuki Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi ile ruhanî meclisinin yetki alanı İstanbul başpiskoposluk bölgesiyle sınırlıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 36478-B, 45950-K, 47774-B; BA, Piskopos Mukâtaası, nr. 2540, s. 26; Phrantzes, *Chronicon*, Bonn 1938, s. 304-306, 350, 394; Dukas, *Bizans Tarihi* (trc. V. Mirmiroğlu), İstan-

bul 1958, s. 15; Aşıkpaşazâde, *Târih* (Giese), s. 132; Neşrî, *Cihannümâ* (Taeschner), s. 181; Derviş Şems, *Târîh-i Ayasofya*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3025, s. 33; Martinus Crusius, *Turcegraeciae*, Basilac 1578, s. 107, 109; Cevdet, *Târih*, XI, 63-89, 163, 266-267; Şânîzâde, *Târih*, IV, 30-32; Abdülahad Dâvûd, *İncil ve Salıb*, İstanbul 1329, s. 26; *Pontus Meselesi* (haz. Matbûât-ı Müdiriyyet-i Umûmiyye), Ankara 1337, s. 29-39; C. D. Cobhani, *The Patriarchs of Constantinople*, Cambridge 1911, s. 31; Ahmed Refik [Altınay], *Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1917 — İstanbul 1935, s. 64-66; R. Janin, *Les Eglises orientales et les Rites orientaux*, Paris 1926, s. 130; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 602; G. Hill, *A History of Cyprus*, London 1952, IV, 27-28; A. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara 1955, s. 133, 135, 174, 243; Papa Eftim, *Beyânnâme*, İstanbul 1958; D. Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1962, s. 22, ayrıca bk. Önsöz, s. 5-6; *Patrikhâne ve Kıbrıs*, İstanbul 1962, s. 12; O. Clément, *L'Eglise orthodoxe*, Paris 1965, tür.yer.; İ. Kıbrıslıoğlu, *Patrikhâne Köstebekleri Megalo İdea Türk-lüğün İlmhâ Plânı ve Yerli Rumların Rolü*, Ankara 1967, s. 12; Selahattin Salıçık, *Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etniki Eterya*, İstanbul 1967, s. 22, 47, 145, 179-180, 286-287, 304, 315-316; Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezâlimi*, İstanbul 1972, s. 99, 163, 358, 363-364; Adil Özgüç, *Batı Trakya Türkleri*, İstanbul 1974, s. 134, 147; Muhammed Ebû Zehre, *Hristiyanlık Üzerine Konferanslar* (trc. Âkif Nuri), İstanbul 1978, s. 53, 253-254; M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, İstanbul 1980; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1981, tür.yer.; Ekrem Sarıkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1983, s. 237; A. Decei, "Patrik II. Genadios Skolarios'un Fâtih Sultan Mehmed İçin Yazdığı İ'tikad-nâmesinin Türkçe Metni", *Fâtih ve İstanbul Dergisi*, I/1, İstanbul 1953, s. 99-103; a.mlf., "Fenerliler", *İA*, IV, 547-550; H. Luke, *The Old Turkey and the New*, London 1937, s. 16, 45, 90; A. Bailly, *Bizans Tarihi* (trc. Haluk Saman), İstanbul, ts., tür.yer.; *Ayun Tarihi*, İstanbul 1923, s. 137, 139; "Papa Eftim Efendi", *Yakın Tarihimiz*, IV/48, İstanbul 1963, s. 267; H. Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhânesi", *TAD*, V/8-9 (1967), s. 120, 411; Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhâne", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, I/1, İstanbul 1967, s. 52-55; I/2 (1967), s. 49-53; Cavide Işıksal, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patrikleri'nin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden Örnekler", a.e., III/18 (1969), s. 39-47; Joseph L. Hromadka, "Doğu Ortodoksluğu" (trc. Günay Tümer), *AÜİFD*, XVII (1969), s. 240; İ. Parmaksızoğlu, "Patrikhâne", *TA*, XXVI, 435-438; Halil İnalıcık, "Mehmed II", *İA*, VII, 506-515; O. C., "Orthodoxe (Eglise)", *EDn*, XII, 254-264; A. J. Maclean, "Ministry (Early Christian)", *ERE*, VIII, 666; "Fener Rum Patrikhânesi", *ABr*, VIII, 499-500; "Ecumenical Patriarchate of Constantinople", *EB*², IV, 361-362; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, ts. (Gelişim yayınları), II, 312, 316; *Büyük Dinler ve Mezhebler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 218-219; S. S. Harakas, "Greek Orthodox Church", *ER*, VI, 95-99; T. Hopko, "Russian Orthodox Church", a.e., XII, 488-491.

M. SÜREYYA ŞAHİN